

ЕФЕКТИВНА ЛЕКЦІЯ ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

EFFECTIVE LECTURE AS A FORM OF THE ORGANIZATION OF EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITY OF FUTURE SPECIALISTS

У статті узагальнено педагогічний досвід організації процесу навчання у закладі вищої освіти та розглянуто лекцію як провідний компонент його освітнього процесу. Особлива увага акцентована на різних аспектах вдосконалення лекції. Наведено конкретні приклади методів і прийомів для організації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців під час різних етапів лекції. Обґрунтовано переваги застосування педагогічної технології «ефективна лекція».

Ключові слова: ефективна лекція, навчально-пізнавальна діяльність, педагогічна технологія, метод, прийом, критичне мислення.

В статье обобщен педагогический опыт организации процесса обучения в заведении высшего образования, лекция рассматривается как ведущий компонент его образовательного процесса. Особое внимание акцентировано на различных аспектах совершенствования лекции. Приведены конкретные примеры методов и приемов для

организации учебно-познавательной деятельности будущих специалистов во время различных этапов лекции. Обоснованы преимущества применения педагогической технологии «эффективная лекция».

Ключевые слова: эффективная лекция, педагогическая технология, учебно-познавательная деятельность, метод, прием, критическое мышление.

The article summarizes the pedagogical experience of the organization of the studying process at a higher education institution; a lecture as a major component of its educational process is considered. Special attention is focused on various aspects of lecture improvement. Specific examples of methods and techniques for organizing learning and cognitive activity of future specialists are presented at different stages of the lecture. The advantages of the use of pedagogical technology "effective lecture" are substantiated.

Key words: effective lecture, learning and cognitive activity, pedagogical technology, method, critical thinking.

УДК 378.147.091.32

Зозуля О.В.,
спеціаліст вищої категорії,
викладач-методист
Балаклійської філії
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія»
Харківської обласної ради

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Провідним компонентом освітнього процесу в закладі вищої освіти є лекція. Термін «лекція» (від лат. *lectio* – читання) означає систематичний, послідовний, монологічний усний виклад викладачем (лектором) навчального матеріалу, як правило, теоретичного характеру; ключовий компонент дидактичного циклу навчання [6, с. 138].

Елементи різних видів лекцій (вступна, інформативна, оглядова, проблемна, бінарна, лекція-візуалізація та інші) можуть бути одночасно використані у практичній діяльності викладача, а також прийоми та методи активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців, зокрема такі:

- мовні (використання спеціальної лексики, художність викладу навчального матеріалу, інтонаційна виразність та інше);
- аудіовізуальні (використання структурно-логічних схем, фреймів, таблиць, графіків, кінофрагментів, картин, плакатів, аудіо- і відеозаписів, матеріалізованих моделей досліджуваних об'єктів);
- поведінські (жести та рухи) тощо.

Без сумніву, до лекції в закладі вищої освіти висуваються різноманітні вимоги. Головне призначення лекції – забезпечити теоретичну основу навчання, прищепити інтерес до навчально-пізнавальної діяльності та конкретної навчальної дисципліни, сформувані у майбутніх фахівців орієнтири для самостійної роботи над курсом [2], організувати орієнтовний ґрунт для подальшого вивчення майбутніми фахівцями навчального матеріалу за

допомогою максимально ефективного підходу викладача до організації їхньої навчально-пізнавальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Методологічною основою дослідження є:

- теорія системного (В.Г. Афанасьєв, Ф.Ф. Корольов, Н.В. Кузьміна, К.К. Платонов, О.І. Субетто, В.Д. Шадріков, Г.П. Щедровицький, Ю.І. Тарський, В. Хубка, У. Ешбі, В.О. Якунін), особистісно-орієнтованого (Ш.О. Амонашвілі, Л.Г. Вяткін, В.В. Серіков, В.О. Сухомлинський, І.С. Якиманська) і діяльнісного (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, В.С. Мерлін, С.Л. Рубінштейн) підходів до організації процесу навчання з дотриманням принципів цілісності, історизму, конкретності й безперервності;
- психологічна теорія діяльності (А.В. Брушлінський, П.Я. Гальперін, В.В. Давидов, В.П. Зінченко, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн та інші вчені);
- теорія педагогічної діяльності (Ю.К. Бабанський, Н.В. Кузьміна, В.О. Сластьонін), теорія педагогічного керівництва (С.І. Архангельський, В.І. Загвазінський, М.М. Поташник);
- теорія безперервної освіти й педагогічної інтеграції (О.Г. Асмолов, В.С. Безрукова, А.П. Беляєва, А.Л. Бусигіна, А.О. Вербицький, С.М. Глазачев, С.Б. Ельцов, І.Д. Зверев, В.С. Лєднєв, О.М. Кузнєцова, М.І. Махмутов, М.М. Мойсеєв, В.М. Монахов, В.Г. Онушкін, Н.В. Савіна, І.Т. Суравегіна, В.Н. Федорова, С.С. Хількевич, М.К. Чапаєв, Г.О. Ягодін);

– положення, що розкривають загальні питання методології педагогічної науки, педагогічного наукознавства й понятійного апарату педагогіки (Б.С. Гершунський, В.В. Краєвський, А.Я. Найн, Д. Нікандров, Є.В. Ткаченко та інші вчені);

– концепція моделювання та конструювання педагогічного процесу (С.І. Архангельський, В.С. Безрукова, В.П. Беспалько, В.М. Кларін, Н.Ф. Талізін);

– теорія відбору змісту освіти (Ю.К. Бабанський, С.Я. Батишев, О.Г. Бусигін, В.І. Гинеценський, В.В. Давидов, І.О. Ільїн, Е.В. Ільєнков, В.С. Лєднєв, В.В. Мултановський, В.Г. Разумовський, М.М. Скаткін, В.О. Фабрикант, Г.Ф. Хасанова);

– різні аспекти вдосконалення лекції закладу вищої освіти (Є.І. Аксьонова, А.О. Вербицький, Г.Г. Даніленков, Р.Л. Ідіатулов, В.С. Ільїн, М.І. Махмутов, Л.А. Мірошніченко, Р.А. Нізамов, О.М. Новіков та інші науковці).

Незважаючи на наукові розвідки, проблема формування навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців через застосування ефективної педагогічної технології під час лекції залишається актуальною та потребує подальшого дослідження й обґрунтування.

Метою статті є обґрунтування ефективної педагогічної технології формування навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців під час лекцій.

Виклад основного матеріалу. Традиційними для класичного закладу вищої освіти (упродовж навчання курсу дошкільної педагогіки) є такі форми навчання, як лекція, семінарське заняття, а також самостійна робота студентів. Сьогодні розподіл навчального часу такий, що лише 50 % відводиться на аудиторні заняття. Наприклад, у педагогічному закладі вищої освіти для навчання студентів педагогічних спеціальностей із загальної кількості навчальних годин за курсом дошкільної педагогіки (270 год.) всього 148 год. – це аудиторні заняття, які, у свою чергу, поділяються на лекції (100 год.), семінарські (48 год.). Одночасно спостерігається тенденція виведення більшої частини навчального матеріалу на самостійну роботу студентів (122 год.), що часто негативно позначається на системності та фундаментальності освіти з дошкільної педагогіки в закладі вищої освіти.

Схема традиційної лекції в закладі вищої освіти пристосована переважно для повідомлення максимально можливого обсягу знань, тобто у зручній для викладача формі. Прагнення кожного викладача «завантажити» студента максимально можливою кількістю інформації з дисципліни призводить до загальної особливості практично всіх лекцій: у їхньому змісті планується те, що викладач може викласти студентові за відведений час, тоді як головним в організації освітнього процесу є те, що студент може за цей час засвоїти. Тому

лекцію доцільно розглядати лише як таку форму навчальної діяльності, за якої спеціально організований і керований процес навчання спрямовується на підвищення активності навчально-пізнавальних інтересів, розвиток творчих здібностей, критичного мислення майбутніх фахівців тощо [3].

Однією з популярних технологій у сучасній дидактиці є педагогічна технологія навчання критичного мислення через читання та письмо. Ця технологія пропонує аналог лекційній роботі – ефективну лекцію. У педагогічній літературі США ця стратегія носить назву «promoted lecture – просувана лекція», її автори – Р. Джонсон, Д. Джонсон і Дж. Сміт. Згідно з цим прийомом навчальна лекція поділяється на смислові одиниці, передача кожної з них будується за так званим технологічним циклом: виклик – осмислення змісту – рефлексія. На стадії виклику здійснюється підготовчий етап до введення нового матеріалу (технологія пропонує різні методи: список відомої інформації, відповіді на запитання викладача, метод «кластерів», метод асоціацій і так далі), на стадії осмислення змісту йде робота з новим навчальним матеріалом, а рефлексія – це підбиття підсумків [5, с. 65–67]. Зазначена технологія пропонує різні прийоми, характерні для кожної стадії. Розглянемо деякі з них, які, на нашу думку, можуть скласти ефективну педагогічну технологію формування навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців.

В ефективній лекції як технологічно вибудованій процедурі виділяють три основні етапи: вступ (виклик), основну частину (осмислення змісту) та висновки (рефлексія).

Завдання першого етапу – мотивація, включення внутрішньої активності учасників, а також визначення предмета монологу викладача, постановка цілей та опис способів дії й результату. З цією метою застосовуються прийоми «Проблемне питання» або «Загадка», причому питання необхідно ставити так, щоб майбутні фахівці змогли на нього відповісти або озвучити свою версію. Як варіант можуть використовуватися незакінчені речення, фрази з пропусками слів та інше.

«Факт до місця» – прийом, що дає змогу випередити основний зміст свіжим прикладом, випадком, актуальною суспільною інформацією (тією, що на слуху, наприклад), які тематично або асоціативно пов'язані з темою лекції. Викладач може почати словами: «Йдучи на зустріч з вами, я випадково побачив...», «Вчора в соцмережах прочитав приголомшливу новину про те, що...» і так далі.

«Парадоксальне цитування» передбачає наведення викладачем двох тематичних цитат (або двох груп цитат), які відображають протилежні кути зору з теми, що вивчається. Можна почати з цитати (афоризму, приказки), які яскраво задають тему, показують її неоднозначність, розкривають відоме з іншого погляду.

Прийом «Непоставлені питання» передбачає, що викладач, зробивши короткий вступ-роздум із теми лекції, формулює як питання основну проблему лекції, випереджаючи це питання фразами на кшталт «І ми можемо запитати себе...», «Що ж робити вихователю в цій ситуації?», «Мимоволі виникає питання...». Для того щоб майбутні фахівці могли приєднатися до питання та зацікавитися пошуком відповіді, важливо сформулювати його мовою аудиторії, зваживши на її вік, стилістику, лексику [4].

«Бліц-опитування» застосовується, коли є сенс з'ясувати рівень обізнаності майбутніх фахівців із того чи іншого педагогічного питання, наявність у них певного життєвого досвіду, кута зору з певного приводу. Для бліц-опитування найчастіше використовуються закриті питання з варіантами відповідей і студентам пропонується відповідати піднімаючи руку, великий палець вгору або вниз, повертаючи долоню одним чи іншим боком, плескаючи в долоні і так далі. Відкриті запитання використовуються рідше, оскільки вони припускають вільні нерегламентовані відповіді студентів, що може затягнути лекцію, порушити темпові характеристики ситуації, створеної викладачем.

Завдання другого етапу – розкриття змісту, надання необхідної та достатньої інформації для досягнення мети лекції, донесення до майбутніх фахівців ідеї, думки, заради якої власне починалася лекція. Для цього необхідно підібрати такий метод подачі інформації, який найбільшою мірою сприяв би розумінню, не викликав відторгнення, протестуючих реакцій, допомагав би розчутити за потоком слів головне – ціннісну ідею. Вибір конкретного способу залежить від віку студентів, рівня їхньої мотивації та компетентності в конкретній темі, сформованості інтелектуальних здібностей, сформованих навичок навчально-пізнавальної діяльності тощо.

Перші три методи, описані далі – індуктивний, дедуктивний і за аналогією, – застосовуються для доведення тієї чи іншої ідеї.

Індуктивний метод (від приватного – до загального) передбачає поступове, поетапне розкручування ідеї, просування від простих прикладів і зрозумілих студентам фактів до більш складних узагальнень, зокрема педагогічних понять та явищ. Метод підходить для роботи з групою, неготовою (не налаштованою на неї) до складної інтелектуальної роботи, але яка довіряє викладачу. Інтелектуально просунуті студенти часто чинять опір такому способу доведення, оскільки у них виникає відчуття, що ними маніпулюють, не даючи можливості побачити альтернативні рішення.

У разі дедуктивного методу (від загального – до приватного) майбутнім фахівцям спочатку пропонується загальний висновок, а потім його різноманітні підтвердження. За дедуктивного методу

можна йти і від спростування, якщо використовувати спосіб доведення від протилежного: «Припустимо, що наше твердження неправдиве. У цьому разі...». Цей метод привабливий для інтелектуально розвинених, вмотивованих учасників. Метод ставить їх у позицію співмислителя, в активну позицію.

Метод аналогії (паралелі, зіставлення) застосовується в тому разі, коли в досвіді студентів існує уявлення про подібний за своєю сутністю педагогічний процес чи явище і вони, майбутні фахівці, здатні здійснювати умовисновки за аналогією. Неграмотне застосування методу аналогії може призвести до того, що вона виявиться недоступною, незрозумілою студентам, і в цьому разі вони не зможуть зрозуміти саму ідею викладача [1].

Наступні методи – концентричний, ступінчастий і хронологічний – це різні варіанти подачі інформації студентам для самостійних роздумів, подальших дій, поповнення знань тощо.

Концентричний метод застосовується за типом кластера для викладу матеріалу, у структурі якого закладена глибока класифікація. Матеріал поділяється на кілька смислових частин, при цьому кожна з них має одну й ту саму змістовну глибину. Такий спосіб подачі навчального матеріалу допомагає майбутнім фахівцям по черзі викладати блоки матеріалу, при цьому можна робити зупинки, оскільки у них досить швидко формується уявлення про структуру матеріалу, його необхідні розділи. Це відбувається особливо швидко та природно для студентів, якщо викладач, окрім слів, використовує графічні зображення кластера.

Ступінчастий метод являє собою послідовний виклад інформації, причому потрібно обов'язково подумати про те, як допомогти студентам утримати ціле з розмаїття частин, допомогти їм зрозуміти ціннісність фактів.

Історичний метод передбачає хронологічний порядок повідомлення фактів і подій: з чого все почалося, як розвивалося, що коли було започатковано. У хронологічному порядку не обов'язково має бути присутня деяка логіка, що безпосередньо виводить викладача або студентів до гіпотези або готового висновку, чому все було саме так і що буде далі. Важливо розуміти, що хронологічний спосіб викладу є інтелектуальним викликом для мотивованих студентів і, навпаки, може викликати роздратування та ще більше знизить мотивацію у тих, у кого вона не була високою [1].

Завдання третього етапу – фіксація отриманого результату, оцінка стану студентів, «закриття» ситуації, переведення її до режиму обговорення, включення нового матеріалу до емоційного досвіду студентів, рефлексія.

Прийом «Рамка» є процедурою, яка обов'язково використовується для визначення основного змісту викладеного матеріалу, підкреслюючи голо-

вне, допомагаючи зробити висновки. Викладач говорить: «Ми почали з вами з того, що ..., ми розглянули ..., ми побачили та дійшли висновку ..., загалом, можна говорити про те, що ...» і так далі.

ЖЕК (прийом «жирної емоційної крапки») або «Пафосна кінцівка» дає можливість пов'язати зміст того, про що говорилося під час лекції, з яскравою емоційною реакцією, включити обговорювану інформацію в контекст важливих, піднесених відносин, смислів, почуттів. Це може бути афоризм, притча, кілька віршованих рядків, яскраві заключні кадри фільму або інші зорові образи й так далі. Важливо, що такий емоційний вплив має підкреслювати значимість прослуханої інформації, а не затьмарювати її.

Висновки. Отже, педагогічна технологія під час ефективної лекції допомагає підвищити навчально-пізнавальний інтерес студентів до навчальної дисципліни, забезпечити можливості глибшого розгляду теми, здійснити яскравіший емоційний вплив на аудиторію. Оптимальне поєднання форм, методів і стилів викладу теоретичного матеріалу обирається викладачем; вони диктуються особливостями навчальної дисципліни, профілем закладу вищої освіти, спеціальності, циклу дисциплін тощо. Методика викладання під час лекцій залежить від етапу вивчення предмета та рівня загальної підготовки майбутніх фахівців. Необхідно також пам'ятати про те, що науково-змістовий критерій (переконливість викладу, наукова глибина змісту, оптимальне поєднання теоретичного і практичного матеріалу, логіка, послідовність викладу) є лише одним із показників якості ефективної лекції. Не менш важливими є й

такі, як емоційний вплив викладача на аудиторію, його вміння створити атмосферу довіри, співпраці й так далі.

Проведене дослідження не може претендувати на вичерпний науковий опис усіх аспектів такого складного й багатогранного явища, яким є ефективна лекція в закладі вищої освіти. До числа проблем, які потребують подальшого опрацювання, передусім треба віднести такі: розширення, уточнення та взаємозв'язок усіх компонентів лекції, подальше розроблення інструментарію моніторингу її якості, широкі експериментальні дослідження результативності запропонованої педагогічної технології ефективної лекції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аронова Г.А. Методика обучения взрослых: особенности лекционной формы подачи материала по гуманитарным дисциплинам. URL: <http://festival.1september.ru/articles/513950/>. (дата звернення: 15.07.2018).
2. Бусыгина Т.А., Кисметова Г.Н. Методика оценки качества подготовки вузовской лекции. Альманах «Телескоп». 2008. № 9. С. 54.
3. Карамян Г.Г. Теория и мастерство лекционного преподавания в высшей школе. Ереван, 1983. С. 29.
4. Кони А.Ф. Советы лекторам: из неопубликованных заметок. URL: http://krotov.info/lib_sec/11_k/kon/koni4.html. (дата звернення: 29.08.2018).
5. Стил Дж., Мередит К., Темпл Ч., Уолтер С. Популяризация критического мышления: пособие. М., 1997.
6. Туркот Т.І., Коновал О.А. Педагогіка та психологія вищої школи (в екології): навч. посібник. Херсон: «Олді-плюс», 2013. С. 138.